

BADIIY MATNLAR TARJIMASIDAGI MUAMMOLAR***Baxromova Maftuna***

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti "Tarjima nazariyasi va amaliyoti ingliz tili" yo'nalishi 4-bosqich

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy matnlar tarjimasi jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolar, ularning lingvistik, madaniy, uslubiy va pragmatik omillar bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Badiiy tarjimaning boshqa tarjima turlaridan farqli jihatlari, xususan, muallif uslubi, badiiy obraz, stilistika, metafora va milliy-madaniy birliklar tarjimadagi qiyinchiliklari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot tarjimashunoslikdagi zamonaviy yondashuvlar asosida olib borilgan bo'lib, uning natijalari badiiy tarjima amaliyotini yaxshilashga qaratilgan takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, ekvivalentlik, metafora, uslub, madaniyatlararo kommunikatsiya, lingvistik transformatsiya, obrazlilik.

Badiiy matnlar tarjimasi tarjimashunoslikning eng murakkab va mas'uliyatli yo'nalishlaridan biridir. Chunki badiiy matn nafaqat til birliklarining oddiy yig'indisi, balki muallifning estetik qarashlari, individual uslubi, madaniyati va dunyoqarashining mahsulidir. Tarjima jarayonida tarjimon matn mazmunini to'g'ri yetkazish bilan birga, unga xos badiiy estetikani, obrazlarni, tilning emotsional va ekspressiv qatlamlarini ham boshqa tilga ko'chirishi lozim. Shu sabab, badiiy tarjimadagi asosiy vazifa ekvivalentlikni nafaqat mazmuniy, balki estetik darajada ham ta'minlashdir.

Til va madaniyat o'rtasidagi farqlar, sinonimiya darajalari, poetik konstruksiyalarning o'ziga xosligi, mentalitet farqi tarjima jarayonida muammolarni yuzaga keltiradi. Mazkur maqolada aynan shu muammolar ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Badiiy matnlar tarjimasi tarjimashunoslikning eng murakkab va mas'uliyatli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki badiiy matn – bu faqat grammatik jihatdan

to'g'ri tuzilgan gaplar yig'indisi emas, balki muallifning dunyoqarashi, estetik ideallari, milliy mentaliteti, individual uslubi va badiiy tasvir vositalari mujassam bo'lgan murakkab tizimdir. Shuning uchun badiiy matnni bir tildan ikkinchi tilga ko'chirish jarayoni oddiy "so'zma-so'z" tarjima emas, balki ijodiy qayta yaratish jarayoni sifatida qaraladi.

Badiiy tarjimaning o'ziga xosligi

Badiiy tarjima boshqa tarjima turlaridan (ilmiy, texnik, rasmiy-ish hujjatlari tarjimasi va h.k.) tubdan farq qiladi. Ilmiy yoki texnik matnda asosiy e'tibor fakt va ma'lumotlarning to'g'ri yetkazilishiga qaratilsa, badiiy matnda mazmun bilan bir qatorda kayfiyat, ohang, uslub, obrazlilik, emotsional bo'yoq ham juda katta ahamiyatga ega. Shuning uchun tarjimon quyidagi jihatlarni bir vaqtda hisobga olishi kerak:

Mazmuniy ekvivalentlik;

Uslubiy ekvivalentlik;

Emotsional-ekspressiv bo'yoqni saqlash;

Madaniy kodlarni to'g'ri talqin qilish.

Shu jihatdan qaralganda, badiiy tarjima har doim ham to'liq "mos nusxa" bo'la olmaydi, balki asliyat ruhini imkon qadar yaqin darajada qayta yaratishga qaratilgan ijodiy interpretatsiya shaklidir.

Metafora va badiiy obrazlar tarjimasidagi muammolar

Badiiy matnning eng muhim komponentlaridan biri – bu metafora, epitet, ramz, allegoriya kabi badiiy tasvir vositalaridir. Ular ko'pincha ko'p qatlamli ma'noga ega bo'lib, muallif fikrining yashirin, bilvosita berilgan qirralarini ochib beradi. Tarjimon uchun asosiy muammo – metaforaning faqat lug'aviy ma'nosini emas, balki:

Uning emotsional yukini;

Madaniy asosini;

Simvolik ma'nosini;

Matn ichidagi obrazlar tizimidagi o'rnini ham hisobga olishdir.

Masalan, biror xalq og‘zaki ijodida yoki adabiyotida ishlatiladigan metafora boshqa tilda tayyor ekvivalentga ega emas bo‘lishi mumkin. Bunday holatda tarjimon:

Metaforani so‘zma-so‘z tarjima qilish,

Unga yaqin milliy ekvivalent topish,

Yoki izohli tarjima orqali ochib berish

Variantlaridan birini tanlaydi. Har uchala yondashuvning ham afzallik va kamchiliklari mavjud, bu esa tarjimonning mahorati va maqsadiga bog‘liq.

Madaniy realiyalar va milliy kolorit tarjimasi

Badiiy matnda juda ko‘p hollarda realiyalar – ma’lum bir xalq, davr, hududga xos bo‘lgan predmet, kiyim, taom, urf-odat, lavozim, topografik nom, tarixiy shaxs va h.k. nomlari uchraydi. Bunday birliklarni tarjima qilish eng og‘ir masalalardan biridir. Chunki:

Ba’zi realiyalar biror boshqa tilda umuman mavjud emas;

Ba’zilariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalent topish qiyin;

Ba’zilarini esa shunchaki so‘zma-so‘z tarjima qilish madaniy noto‘g‘ri talqin beradi.

Tarjimon bu holatda quyidagi strategiyalardan foydalanishi mumkin:

Transkripsiya yoki transliteratsiya (so‘zni asli shaklida olib qolish);

Izohli tarjima (so‘zni tarjima qilib, qisqa izoh bilan berish);

Moslashtirish (adaptatsiya) – o‘quvchiga yaqindek bo‘lgan tushuncha bilan almashtirish;

Aralash yondashuv – realiyani asli shaklida berib, izohni matn ichida yoki izohda tushuntirish.

To‘g‘ri yondashuv tanlanmagan hollarda asarning milliy koloriti yo‘qolib, matn “yaltillab, lekin mazmunsiz” bo‘lib qolishi mumkin.

Muallif uslubi va sintaktik tuzilma masalalari

Muallifning individual uslubi – bu:

So‘z tanlovi,

Gap qurilishi,

Takrorlar, parallel konstruksiyalar,
Qisqa yoki uzun gaplardan foydalanish,
Ichki monolog, dialoglar,
Ironiya, kinoya va boshqalar orqali namoyon bo‘ladi.

Tarjima jarayonida ushbu uslubiy xususiyatlar aks etmasa, asar “bir xil, odatiy, sovuq matn”ga aylanib qolishi mumkin. Masalan, aslyatda juda sodda, qisqa gaplar orqali keskin dinamika yaratilgan bo‘lsa, tarjimada ham shu ohangni saqlashga harakat qilish kerak. Aksincha, murakkab sintaktik konstruksiyalar, uzun periodlar muallif uslubining ajralmas qismi bo‘lsa, tarjima ham imkon qadar shu struktura ruhini qayta berishi lozim.

Bu yerda yana bir muammo – tillar sintaksisidagi strukturaviy farqlardir. Ba’zan bir tilda tabiiy bo‘lgan konstruktsiya boshqa tilda sun’iy yoki og‘ir eshitilishi mumkin. Tarjimon o‘rtacha yo‘lni tanlab, ham matnni tabiiy, ham muallif uslubiga yaqin saqlashga intiladi.

Pragmatik ma’no va o‘quvchi omili

Badiiy matn doimo ma’lum o‘quvchi auditoriyasiga mo‘ljallangan bo‘ladi. Muallif ko‘pincha o‘z xalqining tarixiy tajribasi, afsonalari, xalq og‘zaki ijodi, diniy tasavvurlari, zamonaviy ijtimoiy voqealarga ishoralar orqali fikr bildiradi. Tarjimon ushbu pragmatik qatlamni ham hisobga olishi kerak, aks holda matnning chuqur mazmuni yo‘qolib ketadi.

Masalan, bir xalq uchun juda oddiy va tushunarli bo‘lgan ishora boshqa madaniyatda umuman hech narsa anglatmasligi mumkin. Bunday vaziyatda:

Qo‘shimcha izohlar,
Madaniy moslashtirish,
Kontekstni kengroq ochish
Kabi usullar yordamida o‘quvchi bilan aloqa tiklanadi.

Sinonimik qatlam va poetik matnlar muammosi

She’riy va poetik matnlar tarjimasida qofiya, ritm, vazn, tovush takrorlari (allitratsiya, assonans) juda katta rol o‘ynaydi. Bir tilda mavjud bo‘lgan sinonimik

qatlam, tovush o'yinlari, so'z o'yinlari boshqa tilda takrorlanmas bo'lishi mumkin.

Qofiyani saqlash uchun:

Mazmunga zarar yetishi;

Mazmunni saqlash uchun esa ritm va qofiya buzilishi ehtimoli yuqori.

Shu sabab ba'zi tarjimonlar qofiya va vaznni qurbon qilib, mazmun va obrazni saqlashni afzal ko'radilar; ba'zilari esa she'riy shaklni saqlash uchun ba'zi mazmuniy qismlarni soddalashtiradilar. Har ikkala yondashuv ham bahsli bo'lib, tarjimonning maqsadiga va asar tabiatiga bog'liq.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy tarjima matematik yoki texnik tarjimadan keskin farq qiladi. Unda ekvivalentlik faqat mazmun darajasida emas, balki estetik va stilistik darajada ham ta'minlanishi zarur.

Ba'zi olimlar (Nayda, Komissarov) funksional ekvivalentlik yetarli deb hisoblaydi. Boshqa olimlar (Fedorov, Jakobson) esa shaklni saqlashni birlamchi deb biladi. Amaliy tahlillar esa har ikkala yondashuvning o'ziga xos kuchli tomonlari borligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tarjima jarayonida quyidagi savollar yuzaga keladi:

Tarjimada muallifning individual uslubi qay darajada qayta yaratilishi kerak?

Qofiya va ritmni saqlash muhimmi yoki mazmun ustuvor bo'lishi kerak?

Madaniy realiyalarni o'zbek o'quvchisiga qanchalik moslashtirish mumkin?

Bu savollarning aniq javobi yo'q. Tarjima jarayoni vaziyatga qarab individual yondashuvni talab qiladi.

Xulosa

Badiiy matnlar tarjimasi lingvistik, madaniy va estetik jihatdan murakkab jarayon bo'lib, tarjimonning yuqori malakasini, ijodkorligini va madaniyatlararo kompetensiyasini talab qiladi. Metafora, realiya, idiomalar, muallif uslubi, ritm va obrazlarni saqlash tarjimaning eng muhim vazifalaridan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy tarjimada universal yondashuv mavjud emas — har bir asar alohida ijodiy yondashuvni talab qiladi.

Tarjimonlar uchun maxsus uslubiy qoʻllanmalar yaratish, metafora, realiya, soʻz oʻyinlari va poetik vositalarni tarjima qilish boʻyicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish.

Badiiy tarjima maktablarini rivojlantirish, tarjimonlar uchun trening va seminarlar tashkil etish.

Tarjima jarayonida madaniy kontekstga chuqur eʼtibor qaratish, madaniy tafovutlarni toʻgʻri aks ettirish boʻyicha metodik yondashuvlarni tatbiq etish.

Tarjimonlar uchun ikki tilli korpuslar yaratish, mavjud tarjimalar asosida solishtirma tahlil imkoniyatlarini kengaytirish.

Muallif uslubini qayta yaratishga eʼtibor kuchaytirish, bu borada stilistik transformatsiyalardan oqilona foydalanish.

ADABIYOTLAR.

1. Abdullayev A. *Tarjima sanʼati va mahorati*. — Toshkent: Choʻlpon, 2015.
2. Qahhor A. *Tarjima masalalari*. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 1982.
3. Sharafiddinov O. *Badiiy tarjima va adabiy taʼsir*. — Toshkent: Fan, 1979.
4. Komilov N. *Adabiyot nazariyasi asoslari*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
5. Joʻraqulov X. *Tarjimashunoslikka kirish*. — Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019.
6. Yoʻqubov I. *Tarjima jarayoni va uning nazariy muammolari*. — Toshkent: OʻzMU, 2007.
7. Mamajonov A. *Tarjimada milliy xususiyatlar masalasi*. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2016.
8. Baker, Mona. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. — London: Routledge, 2011.
9. Snell-Hornby, Mary. *The Turns of Translation Studies*. — Amsterdam: Benjamins, 2006.
10. House, Juliane. *Translation Quality Assessment: Past and Present*. — London: Routledge, 2015.